

УДК 94(437+439) «1918»: 321.1(4-11)

РОЗПАД АВСТРО-УГОРСЬКОЇ МОНАРХІЇ І ПРОБЛЕМИ НАЦІОНАЛЬНОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ В ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНІЙ ЄВРОПІ

Віднянський С.В. (Київ)

Предметом розгляду у статті є головні політичні наслідки Першої світової війни. Розпад держав-імперій, поразка імперського мислення, а також поява на їхніх руїнах самостійних держав й нове співвідношення сил на міжнародній арені, не тільки суттєво змінили геополітичну мапу європейського континенту, а й принесли надії нового устрою післявоєнної Європи на засадах національної рівноправності й мирного співжиття народів, демократизації та гуманізації європейського суспільства. Втім, на жаль, ці надії виснажених війною мільйонів людей так і залишилися нездійсненими. Якщо 1918–1919 роки здавалися початком ери демократії в Європі, то невдовзі ситуація змінилася на протилежне: незабаром на Старому континенті запанували авторитарні, тоталітарні режими, які через двадцять років, ще за життя учасників Першої світової війни, увергнули народи у нову, Другу світову війну (1939–1945 рр.), ще страшнішу й жорстокішу за попередню.

Ключові слова: Перша світова війна та її наслідки, Центрально-Східна Європа, національне державотворення, політичні режими, міжвоєнний період.

Закінчення Першої світової війни 1914–1918 рр., що була закономірним наслідком загострення суперечностей між державами Європи, але й водночас стала проявом міжнаціональних, соціальних та інших внутрішніх проблем у європейському суспільстві, духовної та моральної кризи світової цивілізації, підводило ризик під усім довоєнним розвитком людства, яке ще під час неї розпочало пошук дійових засобів розв'язання своїх найболючіших проблем. Велика війна довела єдність та взаємозалежність світової цивілізації й започаткувала докорінні зміни в економіці, внутрішньополітичному житті, міжнародних відносинах, культурі, а також у свідомості й поведінці людей та поклала початок новітній історії людства.

Розпад держав-імперій, поразка імперського мислення, а також поява на їхніх руїнах самостійних держав й нове співвідношення сил на міжнародній арені як головні політичні наслідки світової війни, не тільки суттєво змінили геополітичну мапу європейського континенту, а й принесли надії нового устрою післявоєнної Європи на засадах національної рівноправності й мирного співжиття народів, демократизації та гуманізації європейського суспільства. Втім, на жаль, ці надії виснажених війною мільйонів людей так і залишилися нездійсненими. Якщо 1918–1919 роки здавалися початком ери демократії в Європі, то невдовзі ситуація змінилася на протилежне: незабаром на Старому континенті запанували авторитарні, тоталітарні режими, які через двадцять років, ще за життя учасників Першої світової війни, увергнули народи у нову, Другу світову війну (1939–1945 рр.), ще страшнішу й жорстокішу за попередню.

Причини такого розвитку історичних подій треба шукати насамперед в недосконалості Версальської системи післявоєнного устрою Європи і міжнародних відносин, що склалася вна-

слідок рішень Паризької мирної конференції держав-переможниць у Першій світовій війні, у невдоволенні та обуренні переможених і морально принижених країн і народів довільним перекроюванням європейської мапи під багатомисливим лицемірним й нереальним, як виявилось, гаслом права націй на самовизначення, а також у жахливому матеріальному становищі народних мас, яке багаторазово погіршилося на межі 1920–1930-х років внаслідок першої світової економічної кризи.

Отже, Перша світова війна спричинила серйозні політичні, економічні й територіальні зміни у багатьох регіонах світу, насамперед у Європі – основному театрі воєнних дій. Щодо політичної мапи світу, то вона змінювалася на очах. Ще під час перебігу війни не витримав її випробувань державно-політичний устрій Австро-Угорщини, Німеччини, Російської і Османської імперій. Імперії Габсбургів, Гогенцоллернів, Романових та турецьких султанів розпалися і перестали існувати. На їхніх уламках у результаті переростання національно-визвольних рухів поневолених народів в національно-демократичні революції постали нові держави – Польська Республіка, Чехословацька Республіка, Королівство сербів, хорватів і словенців (з 1929 р. – Югославія), Австрія, Угорщина, Фінляндія, Литва, Латвія, Естонія. Про свою незалежність заявили Українська Народна Республіка і Західно-Українська Народна Республіка, суттєво змінилися кордони й етнічний склад населення Румунії, а також частково Болгарії.

Зокрема, розпад Австро-Угорської монархії знаменував собою початок нової сторінки історії для багатьох її народів, які стали на шлях самостійного розвитку. Нагадаємо, що напередодні Першої світової війни Австро-Угорщина була другою за територією (676 545 км²) і третьою за населенням (понад 51 млн. чол.) державою

Європи, до складу якої, крім власне австрійських та угорських земель, входили Чехія, Моравія, Сілезія, Гарц, Далмація, Країна, Істрія, Трієст, Трансильванія, Хорватія, Славонія, Банат, Словаччина, порт Фіуме, а також західноукраїнські землі – Галичина, Буковина та Угорська Русь (Закарпаття). За переписом населення 1910 р. у монархії проживали представники близько 30 націй та народностей, найчисельнішими з яких були: німці (12 млн.), угорці (10 млн.), чехи (6,5 млн.), поляки (5 млн.), хорвати і серби (3,5 млн.), румуни (понад 3 млн.), словаки (2 млн.), словенці (1,2 млн.). Українці (істор. назва – русини) складали до 8% населення монархії – понад 4 млн. чол., в т.ч. понад 3,5 млн. галичан й буковинців – в Австрії, та близько 0,5 млн. закарпатців – в Угорщині [8, с.256-259]. Отже, так звані панівні нації – німці і угорці, разом складали лише близько 44% населення Австро-Угорщини, тоді як „підвладні народи”, зокрема слов'яни (45%) і румуни (6%), становили більшість населення монархії – понад 51%.

У складі багатонаціональної Австро-Угорської монархії лише Хорватія і Славонія мали окремі сейми, а Галичина, Буковина та Чехія – обмежений автономний статус. Ще під час війни – 8 квітня 1918 р. – у Римі зібрався Конгрес поневолених народів Австро-Угорщини, представники яких заявили про небажання жити далі в складі монархії і вимагали державної самостійності. Цікаво відзначити, що Українська парламентська репрезентація у Відні на чолі з Є. Петрушевичем виявилася єдиною політичною силою серед представників поневолених народів, хто підтримав маніфест імператора Карла IV від 16 жовтня 1918 р. про наміри перетворення „двоєдиної держави” на багатонаціональну федерацію, сподіваючись на утворення українського коронного краю в Австрії.

27 жовтня 1918 р. уряд Австро-Угорщини звернувся з нотою до президента США В. Вільсона, в якій висловлювалася згода прийняти умови сепаратного миру Антанти. Але це був вже запізнілий крок, адже на той час в монархії вже почався хаотичний процес розпаду. На середину жовтня практично всі народи Габсбурзької монархії створили свої національні ради, які з офіційної згоди Антанти проголосили їх незалежність. Зокрема, вже 11 жовтня про намір створення своєї держави заявили поляки. 27 жовтня 1918 р. Румунська Національна Рада Буковини заявила про розрив з монархією і висловилася за об'єднання всієї Буковини з рештою румунських земель у єдину національну державу. 28 жовтня Чеська Національна Рада в Празі проголосила себе Тимчасовим урядом Чехословаччини, а два дні потому Словацька Народна Рада оголосила про державну незалежність і приєднання до Чехії. 29 жовтня Народне віче Хорватії також повідомило про розрив стосунків із Австро-

Угорщиною та входження Хорватії в державне об'єднання сербів, хорватів і словенців і 1 листопада було засновано Королівство сербів, хорватів і словенців. 31 жовтня відбулася буржуазно-демократична революція в Угорщині (т.зв. „революція айстр”), яка 16 листопада стала республікою. 12 листопада у Відні Тимчасові національні збори одногосно проголосили Німецько-австрійську республіку. 13 листопада українці Галичини проголосили утворення Західно-Української Народної Республіки. 16 листопада було проголошено утворення незалежної Польської держави. 20 листопада було проголошено створення незалежної держави Румунії. 1 грудня 1918 р. Великі Національні збори Трансильванії заявили про приєднання до Румунії. По суті, як констатував відомий політик та історик австрійської революції 1918 р. О. Бауер, „від 28 до 31 жовтня... закінчився процес розпаду Габсбурзької монархії. Протягом цих чотирьох днів розвалилася на фронті армія, в тилу державною владою оволоділи нові національні уряди” [1, с.92].

Сталися радикальні зміни у співвідношенні сил в Європі й усьому світі. Зокрема, більшовицька революція у колишній Російській імперії, справжню мету якої на той час далеко ще не всі усвідомлювали й яка справила значний вплив на світові політичні процеси, водночас на тривалий час поставила її поза колом великих держав. Внаслідок поразки у війні також випали з гурту держав, котрі визначали світову політику, країни Четверного блоку – Австро-Угорщина (зокрема її спадкоємці Австрія, Угорщина та інші країни), Німеччина, Болгарія і Туреччина. Англія і Франція, виснажені війною, істотно поступилися своїми позиціями США та Японії, значення і вплив яких незмірно зросли, особливо Сполучених Штатів Америки, які почали чимдалі більше відігравати роль кредитора європейських держав й провідну роль у світовій політиці взагалі. Значно активізувався національно-визвольний рух у колоніальних і залежних країнах Азії та Африки, а колоніальна могутність європейських держав почала занепадати. І, нарешті, значно змінилися кордони європейських держав: майже на 70% сучасні кордони в Європі склалися саме внаслідок Першої світової війни. Відтак посилювалися міграційні процеси: великі маси людей переселилися з однієї країни в іншу (наприклад, лише з Росії та України упродовж 1918–1920 рр. емігрувало близько 2 млн. осіб), що викликало проблему біженства.

Саме з метою розробки й укладення мирних договорів між переможними країнами Антанти й переможеними державами Четверного союзу та визначення нових післявоєнних кордонів в Європі і остаточного підбиття підсумків Першої світової війни й була скликана Паризька мирна конференція (січень 1919 р. – січень 1920 р.). І хоча в роботі конференції взяли участь пред-

ставники 27 країн, але основні питання післявоєнного устрою світу вирішувалися так званою „Радою трьох” – прем’єр-міністром Великої Британії Д. Ллойд-Джорджем, президентом США В. Вільсоном і прем’єр-міністром Франції Ж. Клемансо.

В ході тривалих дебатів й обговорення мирних договорів з переможеними країнами виявилися серйозні суперечності між основними учасниками переговорів, однак в кінцевому підсумку назагал вдалося досягнути компромісів. Підготовка мирних договорів формально велася на основі так званих „14 пунктів президента Вільсона”. Тобто при визначенні кордонів післявоєнної Європи слід було виходити з принципу національності й самовизначення, а головною умовою післявоєнного устрою мало стати створення більш справедливого й демократичного порядку, який виключав би повторення світової війни й забезпечив би тривалий мир через роззброєння та заснування Ліги Націй як інструменту миру. З „14 пунктів” також впливало, що таємні домовленості між союзниками не повинні були братися до уваги, однак вони постійно впливали на вироблення умов післявоєнного устрою світу.

Основою післявоєнного врегулювання в Європі став Версальський мирний договір країн Антанти й Німеччини 28 липня 1919 р., яку було оголошено головним винуватцем війни. Як відомо, Версальський договір поставив Німеччину, її народ, який, до речі, на той час вже скинув кайзерівський режим, що розв’язав цю загарбницьку війну, у надзвичайно складне становище, тому не міг стати основою тривалого й міцного миру.

Країни Антанти не виявилися милосердними переможцями й щодо інших переможених держав і народів, що засвідчили підписані на Паризькій мирній конференції договори з союзниками Німеччини – Австрією, Болгарією, Угорщиною та Туреччиною. У них, зокрема, було зафіксовано державні кордони, що з’явилися з утворенням нових національних держав у Центрально-Східній Європі. Зокрема, за Сен-Жерменським мирним договором з Австрією від 10 вересня 1919 р. припинила своє існування колишня Австро-Угорська монархія, яка, за справедливим висновком одного з її останніх міністрів закордонних справ О. Черніна, „була приречена на загибель”. До того ж, як зазначив він: „Нам дали можливість обрати спосіб помирання, і ми обрали найжахливіший” [8, с.222]. Колишні австрійські володіння – провінції Богемія, Моравія та Сілезія увійшли до складу Чехословаччини. Італія отримала Південний Тіроль, Юлійську Країну, майже всю Істрію, крім міста Фіуме (Рієка), що викликало обурення італійської делегації. Королівство сербів, хорватів і словенців (КСХС) отримало Боснію та Герцеговину, Далмацію, Країну, Словенію. Румунія отримала

Бессарабію і Буковину, а Польща захопила Східну Галичину. Австрії заборонявся аншлюс (приєднання) до Німеччини.

27 листопада 1919 р. було підписано Нейтський мирний договір з Болгарією. Вона втратила Західну Фракію, яка передавалася Греції, та позбавлялася виходу до Егейського моря. Частину Македонії було передано КСХС, а Південна Добруджа залишалася у складі Румунії.

Тріанонський мирний договір з Угорщиною був підписаний лише 4 червня 1920 р., що було пов’язано з революційними подіями в країні, проголошенням і тимчасовим існуванням Угорської та Словацької радянських республік. Територія Угорщини за цим жорстоким договором скорочувалася аж на 77 %, а населення – на 59 %. Понад 90% усієї відторгнутої території відійшло новим сусідам Угорщини – Чехословаччині, Румунії і Королівству сербів, хорватів і словенців. Зокрема, Румунія отримала Трансільванію та Банат, КСХС – Воєводіну і Хорватію, а Чехословаччина – Словаччину і Угорську Русь (Закарпаття), яка взагалі не була зв’язана з чехословацькою державою ні історичними, ні етнічними узами [2, с.52-53]. Навіть Італія і Польща зуміли розширитися за рахунок угорської території.

10 серпня 1920 р. султанський уряд Туреччини підписав Севрський мирний договір, за яким відбувся поділ колишньої Османської імперії, яка втрачала близько 80 % своїх володінь, а за чорноморськими протоками впроваджувався міжнародний контроль країн Антанти. Втім, у зв’язку з революційними подіями в Туреччині – ліквідацією султанату й проголошенням президентом республіки М. Кемаля – Севрський договір, що зводив країну до стану колоніальної залежності, не набув чинності, а в липні 1923 р. було підписано Лозанський мирний договір, яким юридично закріплювався розпад Османської імперії і визначалися нові кордони Туреччини як незалежної держави.

Важливим підсумком Паризької мирної конференції стало, безумовно, утворення незалежної Польщі, територія якої перевищувала 50 тис. кв. км, а населення – 14 млн. осіб. Однак кордони Польщі охоплювали також частину німецьких, чеських, українських земель, що викликало у майбутньому гострі міжнародні й міжнаціональні суперечності [6, с.388-390].

Взагалі, що стосується території колишньої імперії Габсбургів, то мабуть не було іншого такого регіону світу, де так важко було б утілити в життя ідеї Вудро Вільсона про національне самовизначення й кордони за національною ознакою. На Балканах, наприклад, не існувало чітко визначених національних кордонів, однак були національні меншини – в основному з числа слов’янських народів. Після тої поразки, яку зазнали панівні нації – австрійці та угорці, сталося

так, що не слов'яни, а німці, угорці, австрійці і навіть румуни та італійці стали національними меншинами в тих країнах, що утворилися на території колишньої імперії.

У Парижі союзники у відповідності до концепції „контрольованого розпаду Австро-Угорщини” намагалися видозмінити країни Центральної Європи таким чином, щоб були встановлені найбільш справедливі кордони, що забезпечували б права національних меншин (на жаль, ця норма мирних договорів поширювалася лише на нові держави), а також накладені так звані штрафні санкції на угорців та австрійців. Зокрема, „Республіка Австрія” (назва згідно Сен-Жерменського договору. – Авт.) перетворилася на маленьку державу з населенням у 6,5 млн. осіб. Відповідно до мирного договору, як вже відзначалося, їй заборонялося вступати у союз з Німеччиною.

Втім, принцип національного самовизначення постійно порушувався переможцями стосовно переможених. Зокрема, італійцям було обіцяно природний кордон, що проходив по перевалу Бреннера, хоча при цьому майже чверть мільйона німецькомовних тірольців опинилися в складі Італії. Нова Чехословацька держава одержала „історичні” кордони, у межах яких в її складі опинилася Богемія й 3,5 млн. німецькомовних австрійців. Крім того, Чехословаччина і Польща, а також Румунія поділили між собою тих українців, які проживали у Західній Україні.

Угорщина була урізана до тих областей, що їх залюднювали переважно угорці. Відтак вона перетворилася на невелику національну державу з населенням у 7,6 млн. осіб. Натомість 3,2 млн. угорців опинилися у складі Чехословаччини, Румунії і КСХС, перетворившись в етнічні меншини, хоча продовжували жити компактними колоніями і підтримувати зв'язки з батьківщиною. Звичайно, Угорщина активно протестувала проти таких умов мирного договору, вимагаючи їхнього перегляду. „У той день, – пише з цього приводу відомий угорський історик Ласло Контлер, – коли був підписаний Тріанонський договір, сотні тисяч протестуючих громадян вийшли на вулиці Будапешту. Цей день перетворився у жах, який завжди переслідував свідомість і пам'ять угорців. Самі масштаби втрат не було з чим навіть порівнювати, хіба що з турецькими завоюваннями у XVI ст., причому грабіж цей тепер обкладався різного роду сумнівною аргументацією, нібито покликаною його виправдати і такою, котра лише ще більш озлоблювала серця угорців” [7, с.446]. Ці цілком природні національні дезидерати викликали серйозне занепокоєння сусідів – Румунії, Чехословаччини та Югославії, які невдовзі – у 1920 р. утворили оборонний союз – т. зв. Малу Антанту для протистояння, зокрема, угорському ревізійному щодо несправедливих кордонів.

Отже, за Версальською системою мирних договорів, відбувся такий переділ кордонів у Центрально-Східній Європі, що у багатьох новопосталих державах виникли райони з компактним проживанням національних меншин, які потрапили туди у більшості випадків всупереч власній волі. 17 млн. осіб опинилися за межами своїх національних держав [4, с.7-15]. Розраховувати на підтримку Версальської системи цими народами навряд чи доводилося. Через ці обставини хвиля шовінізму й націоналізму, здійснена Першою світовою війною, не вщухала. Навпаки – тепер її силу підтримувало почуття національного приниження, особливо серед угорців і німців, які відверто марили про ревізію мирних договорів. Під час їхнього укладання відбулося стільки сумнівних компромісів, що не лише переможені, а й колишні союзники були вкрай невдоволені окремими умовами договорів. І все ж таки, паризькі миротворці, зокрема В. Вільсон, поклали великі надії на Лігу Націй (1919–1946 рр.), Статут якої, за наполяганням президента США, став складовою Версальського та інших мирних договорів. Втім, як засвідчили подальші події міжнародного життя, Ліга Націй так і не виправдала сподівань, що поклалися на неї. Важко не погодитися з висновком відомого англійського історика Джона Гренвілла, що „у 1919 р. в Парижі так і не було закладено міцний фундамент миру. Можливо, було б занадто нерéalістичним очікувати інших результатів” [5, с.134].

Дійсно, підсумовуючи сьогодні рішення Паризької мирної конференції, мабуть слід уникати надто спрощених оцінок й висновків. „За важких післявоєнних умов, коли державні мужі союзників знаходилися під тиском націоналістично налаштованої громадськості, сп'янілої від перемоги, годі було уповати на делікатне рішення, – справедливо наголошує з цього приводу відомий австрійський історик Еріх Цольнер у восьмому виданні своєї праці „Історія Австрії”. – Однак багато в чому відповідальним політикам держав-переможців забракло елементарної розважливості, чи пак доброї волі. Сумнозвісна роль їхніх наукових чи псевдонаукових експертів, що керувалися більше симпатією до народів-фаворитів, ніж прагненням до об'єктивності. Наслідком була низка хибних рішень з територіальних питань... Що ж стосується дунайського простору, то псевдонаціональні держави, які виникли 1918 року, в загрозову годину виявилися далєбі беззахиснішими, ніж стара дунайська монархія з усіма її вадами” [10, с.487].

До вад Версальської системи післявоєнних міжнародних відносин можна віднести й той факт, що поза нею залишилася Росія, що стало значним дестабілізуючим чинником у Європі. Для держав Антанти більшовицька Росія була насамперед зрадницею, яка уклала сепаратний

мир із ворогом. До того ж незаконне захоплення влади більшовиками та їхні претензії на світове панування під інтернаціоналістськими гаслами викликали у країнах Антанти ворожість, що спричинило збройну інтервенцію на терени колишньої імперії Романових (1918–1920 рр.), а після її провалу – міжнародну ізоляцію радянської Росії. У свою чергу, прибічники світової революції – російські більшовики – вкрай негативно оцінювали нову систему міжнародних відносин.

Недосконалість й несправедливість Версальської системи договорів 1919–1920 рр. засвідчує й та обставина, що окремі нації, насамперед українців, паризькі миротворці позбавили шансів й можливості утворити свої держави – бодай на частині національної території. Як відомо, за наслідками Першої світової війни західноукраїнські землі з понад 12,3 млн. населення опинилися у складі нових національних держав – Польщі, Румунії й Чехословаччини, що, безумовно, наклало значний відбиток на подальший політичний і національно-культурний розвиток українського етносу на цих землях, що налічував близько 8 млн. осіб [9, с.331]. Водночас, українська проблема була важливим чинником державотворення й внутрішньополітичного життя цих країн протягом всього міжвоєнного періоду.

Отже, як би не визначала остаточні кордони Антанта, але, як влучно зазначає знаний американський славіст П. Вандич у своїй синтетичній історії Центрально-Східної Європи, „нова й незалежна Центрально-Східна Європа вже існувала, хоча й була неспокійна, спустошена та внутрішньо поділена” і для народів регіону це була „важка незалежність” [3, с.248-249]. Зокрема, національне державотворення в Центрально-Східній Європі ускладнювалось загальними тенденціями післявоєнного розвитку в Європі та світі. Адже 1918-1923 роки були періодом нестабільності і хаосу. Національні й соціальні конфлікти, революції і реформи, загострення боротьби різних ідейно-політичних течій – консерватизму, лібералізму і соціал-демократії та песимізм і кризова свідомість в середовищі європейських інтелектуалів, перегляд кордонів і створення нової системи міжнародних відносин, політична та економічна криза – все це впливало на становлення й розвиток нових держав. А згодом „велика депресія” 1929-1933 років поставила під питання саму природу капіталізму й західної демократії.

Головна проблема, яка постала перед незалежними державами Центрально-Східної Європи – яким буде характер державної влади. У Румунії, наприклад, реакційна королівська влада вирішила це питання на свою користь військовою силою. По суті, теж саме відбулося в Болгарії, а також в Угорщині, де після буржуазно-демократичної революції 1918 року і соціалісти-

чної революції 1919 року було встановлено консервативний режим адмірала М. Горті – авторитарну диктатуру.

Іншою була ситуація в Польщі та Чехословаччині, де ключові позиції зайняли керівники еміграційних осередків національно-визвольного руху й було запроваджене республіканське правління. Втім і в цих державах політична система формувалася й розвивалася у відповідності до національних традицій, соціальної та політичної активності окремих класів й прошарків, виявлених ними здібностей до політичної волі. В результаті політична система Чехословаччини, що складалася як буржуазно-демократична, продовжувала розвиватися у цьому ж річищі навіть після зсуення вправо у другій половині 1920-х років, коли за багатопартійною системою створюється консолідуючий центр у вигляді угруповання „Града”, а перший президент ЧСР Т.Г. Масарик виступає як загальнонаціональний авторитет. У II Речіпосполитій також відбулося поправління після травневого перевороту 1926 р., втім виразніше – у бік авторитарного режиму. Однак Юзеф Пілсудський, на протигагу Томашеві Масарикові, не став позапартійним арбітром, який об’єднує націю.

Повоєнна розруха, економічні кризи, голод й безробіття значно посилили соціальну активність й внутрішньополітичну боротьбу у країнах Центрально-Східної Європи. Зокрема, відновлення Польської держави у листопаді 1918 р., тим не менше, залишало відкритим питання про її устрій та кордони. Найвищу владу в країні до скликання Законодавчого сейму обійняв як Тимчасовий Начальник Держави Юзеф Пілсудський. У країні склалася непевна політична ситуація, оскільки різні партії й угруповання претендували на владу і мали відмінні погляди щодо державного устрою. Точилася військова й дипломатична боротьба за кордони нової держави, відбувалися будівництво державного апарату і розвиток конституційного процесу. Вибори до Законодавчого сейму 26 січня 1919 р. завершили перший етап творення відродженої держави.

Сейм затвердив тимчасові принципи функціонування держави, що отримали назву „Малої Конституції” (20 лютого 1919 р.), згідно з якими законодавчу владу представляв сейм, а виконавчу – Начальник Держави спільно з урядом. 17 березня 1921 р. Законодавчий сейм ухвалив Конституцію Польської Республіки, побудовану частково за зразком французької й англійської, а також з урахуванням національних традицій. Законодавча влада належала двопалатним Національним зборам – сеймові та сенату, виконавча – президенту та уряду. Конституція містила широкий перелік громадянських прав. Зокрема, за національними меншинами визнавалося право збереження національної самобутності, розвитку мови та культури. Передбачалося існу-

вання на засадах самоврядування автономних структур національних меншин. Основний закон II Речіпосполитої, що запроваджував парламентський устрій, систему представницького правління й засади організації адміністративного апарату й судочинства, стабілізував на певний час внутрішньополітичну ситуацію і робив можливим поступ країни на шляху демократизації суспільного життя.

Незважаючи на те, що Румунією були максимумно використані сприятливі перспективи, відкриті перед нею поразкою Четверного союзу у Першій світовій війні й розпадом Австро-Угорщини (у результаті територія і населення країни зросли більш, ніж удвічі, промисловий потенціал – у два з половиною рази), внутрішньополітичне становище країни у повоєнний час було нестабільним, що засвідчували, зокрема, часті зміни урядів. Упродовж, наприклад, 1918–1922 рр. діяло сім урядів. Правлячі кола Румунського королівства були змушені вдатись до проведення реформ. У грудні 1918 р. було запроваджено загальне виборче право, яке, однак, не поширювалося на жінок. У 1921 р. парламент ухвалив закон про земельну реформу, реалізація якого розтяглася на багато років. За ініціативою Національно-ліберальної партії на чолі з прем'єром Й. Бретіану у березні 1923 р. була схвалена нова Конституція королівства, яка визначала Румунію як конституційну монархію, в якій джерелом влади є народ. Главою держави був король, який мав широкі повноваження: призначав прем'єр-міністра і міністрів, мав право розпускати парламент. Скасовувалась цензова виборча система й закріплювалось загальне виборче право. Були декларовані рівні громадянські й політичні права для усіх громадян, незалежно від національності, мови або релігії, які, щоправда, на практиці не виконувалися.

Доленосні для проголошення незалежності чехів і словаків події відбулися 28 жовтня 1918 р. Цього дня уряд Австро-Угорщини заявив про свій намір укласти перемир'я з державами Антанти, визнавши тим самим свою поразку. Празький Національний комітет, у свою чергу, на Вацлавській площі проголосив утворення Чехословацької республіки й взяв у свої руки керівництво громадянською та військовою адміністраціями. 30 жовтня 1918 р. на засіданні Словацької національної ради у м. Турчанські Святі Мартін була ухвалена Декларація словацької нації, в якій говорилося про розрив з Угорщиною й прагнення разом з чехами створити незалежну державу з правом словаків на національне самовизначення. Ці жовтневі дні стали національно-демократичною революцією, що поклала початок чесько-словацькій державності.

13 листопада 1918 р. Національний комітет у Празі ухвалив Тимчасову конституцію, що проголошувала утворення Чехословацької рес-

публіки і позбавляла Габсбургів усіх прав на чеські й словацькі землі. Утворювалися однопалатні Національні збори з представників всіх політичних партій, що брали участь у передвоєнних виборах 1911 р., які наступного дня на своєму першому засіданні одногосно обрали президентом республіки Т. Г. Масарика – провідника закордонної національно-визвольної акції по утворенню чехословацької держави, який ще перебував у США, і затвердили уряд на чолі з головою празького Національного комітету К. Крамаржем, що отримав назву кабінету „загальнонаціональної коаліції”. У грудні 1918 р., після чотирьох років еміграції, до Праги з тріумфом повернувся президент-визволитель й засновник Чехословаччини Т. Г. Масарик – визнаний у світі політичний діяч, активний речник ідеї гуманної демократії, під керівництвом якого в республіці розпочалося будівництво парламентської демократії [11, с.105].

Новоутворена Чехословаччина стала складовою нової післявоєнної Європи й Версальської системи. Водночас перемога країн Антанти у Першій світовій війні сприяла зміцненню парламентської демократії у центрально-східноєвропейському регіоні, найбільших успіхів у розвитку якої досягнула саме Чехословацька республіка. В основу існування й розбудови ЧСР її засновники і провідники намагалися закласти три головні ідейні настанови: державницьку ідеологію „чехословакізму”, парламентську демократію та принцип непорушності територіального врегулювання в Європі на основі Версальської системи мирних договорів.

Законодавча база для остаточного становлення парламентської демократичної республіки була створена з ухваленням у лютому 1920 р. Конституції Чехословацької республіки. Вона визначала структуру державних органів, їх повноваження і взаємодію, роль і права політичних партій та громадських організацій, проголосувала рівність усіх громадян та їх демократичні свободи.

В цілому, політична система міжвоєнної Чехословаччини функціонувала в рамках досить широких конституційних свобод. Діячі національної і комуністичної орієнтації намагалися де-стабілізувати політичну ситуацію в ЧСР. І хоча внаслідок цього упродовж 1920–1930-х років у Чехословаччині спостерігалася тенденція до згорання парламентської демократії й поширення повноважень виконавчої влади, що особливо помітною стала в умовах світової економічної кризи і викликаній нею радикалізації робітничого й селянського рухів, активізації опозиційних антидемократичних течій, втім за усіма змінами у функціонуванні парламентської системи, політичний устрій Чехословацької республіки мав чітко виражений буржуазно-демократичний характер, й вона залишалася однією з найбільш

демократичних й стабільних країн регіону міжвоєнної доби. Засвідчує це й відносна стабільність розстановки сил у чехословацькому політичному таборі, й переобрання на пост глави держави у 1920, 1927 й 1934 рр. активного й послідовного будівничого держави „гуманної демократії” Т.Г. Масарика, і обрання після його добровільної відставки у 1935 р. на посаду президента ЧСР його соратника Е. Бенеша, якого підтримали навіть комуністи.

Розвиток демократичної конституційної системи ЧСР у міжвоєнні роки, ефективне функціонування парламентаризму, попри всі труднощі й проблеми, сприяли широкій політизації та соціальному структуруванню чехословацького суспільства, становленню таких елементів громадянського суспільства як багатопартійність, плюралізм, права людини тощо. Активна діяльність політичних партій, зокрема в напрямку захисту інтересів окремих соціальних і національних верств населення, сприяли зростанню політичної свідомості та політичної культури громадян Чехословацької республіки.

Отже, майже всі конституції новоутворених країн Центрально-Східної Європи того часу проголошували формальну рівність громадян незалежно від їхнього походження, мови і релігії, надавали демократичні свободи, що, однак, на практиці грубо порушувалося. У політичному житті країн регіону дедалі помітніший вплив почали справляти селянські партії, які, маючи найбільш значну соціальну базу, вимагали проведення аграрних реформ, обмеження великого землеволодіння й наділення землею селян. Саме селянські партії у країнах Центрально-Східної Європи у міжвоєнний період були носіями ідей, пов'язаних з пошуками якогось альтернативного „третього шляху” суспільного розвитку, який би давав відчуття стабільності, порядку, вгамовую-

чи, одночасно, і „класові битви”, і „дикий капіталізм”. Ця альтернативна модель варіювалася у різних країнах, але загалом мала характер консервативний та традиціоналістський.

Поряд з соціальними та політичними проблемами державотворення, для країн Центрально-Східної Європи особливо гострими були національні суперечності, що виникали на історичному, територіальному, економічному, культурному й релігійному ґрунті. Адже характерною особливістю державотворчого процесу в цих країнах у міжвоєнний період було те, що вони постали після Першої світової війни як багатонаціональні держави, де національні меншини становили понад третину населення, що звичайно, накладало суттєвий відбиток на процеси державотворення. В Румунії, а також у Польщі уряди провадили в міжвоєнні роки відверто шовіністичну політику щодо національних меншин, зокрема щодо українців. Навіть у найдемократичнішій з країн регіону Чехословаччині з кінця 1920-х років почали різко зростати сепаратистські настрої серед німців і словаків, іредентистські – серед угорців та автономістські – серед закарпатських русинів-українців.

Але найбільшою трагедією країн Центрально-Східної Європи було те, що у міжвоєнні роки вони опинилися між двома тоталітарними державами, претендуючими на світове панування – комуністичним СРСР та нацистською Німеччиною. Саме Перша світова війна, її наслідки породили перші в історії людства тоталітарні диктатури в Європі – в радянській Росії, в гортистській Угорщині, у фашистській Італії і згодом в Німеччині. Всі ці держави об'єднувало незадоволення Версальською системою і саме тому вони являли собою пряму загрозу для молодих країн Центрально-Східної Європи, що постали завдяки цій системі.

1. Бауэр О. Австрийская революция 1918 года. Пер. с нем. / О. Бауэр. – М.–Л.: Госиздат, 1925. – XIV, 294 с.
2. Бибо Иштван. Нищета духа малых восточноевропейских государств / Иштван Бибо // Венгерский меридиан (Будапешт). – 1991. – № 2. – С. 52-53.
3. Вандич Пётр. Ціна свободи. Історія Центрально-Східної Європи від Середньовіччя до сьогодні / Пётр Вандич. – К.: Критика, 2004. – 463 с.
4. Віднянський С. Перша світова війна як найбільша криза європейської цивілізації (до 90-річчя початку Великої війни) / С. Віднянський // Історичний журнал (Київ). – 2004. – № 9. – С.7-15.
5. Гренвилл Дж. История XX века. Люди. События. Факты / Пер. с англ. О. Суворов / Дж. Гренвилл. – М.: Аквариум, 1999. – 896 с.
6. Історія Центрально-Східної Європи: Посібник для студентів історичних і гуманітарних факультетів університету / За ред. Леоніда Зашкільняка. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2001. – 660 с.
7. Контлер Ласло. История Венгрии. Тысячелетие в центре Европы / Пер. с англ. / Ласло Контлер. – М.: Весь мир, 2002. – 655 с.
8. Тейлор А.Дж.П. Габсбурзька монархія 1809-1918. Історія австрійської імперії та Австро-Угорщини / А.Дж.П. Тейлор. – Львів: ВНТЛ-Класика, 2002. – 268 с.
9. Український вибір: політичні системи XX століття і пошук власної моделі суспільного розвитку. – К.: Парламентське видавництво, 2007. – 576 с.
10. Цьольнер Еріх. Історія Австрії / Пер. з нім. / Еріх Цьольнер– Львів: Літопис, 2001. – 707 с.

11. Чехия и Словакия в XX веке: очерки истории. В 2 кн.– М.: Наука, 2005. – Кн.1. – 453 с.

РЕЗЮМЕ
РАСПАД АВСТРО-ВЕНГЕРСКОЙ МОНАРХИИ И
ПРОБЛЕМЫ СОЗДАНИЯ НАЦИОНАЛЬНЫХ ГОСУДАРСТВ
В ЦЕНТРАЛЬНО-ВОСТОЧНОЙ ЕВРОПЕ

Виднянский С.В. (Київ)

Предметом рассмотрения в статье являются главные политические последствия Первой мировой войны. Распад государств-империй, поражение имперского мышления, а также появление на их руинах самостоятельных государств и новое соотношение сил на международной арене не только существенно изменили геополитическую карту европейского континента, но и принесли надежды нового устройства послевоенной Европы на основаниях национального равноправия и мирного сосуществования народов, демократизации и гуманизации европейского общества. Впрочем, к сожалению, эти надежды истощенных войной миллионов людей так и остались неосуществленными. Если 1918–1919 года казались началом эры демократии в Европе, то вскоре ситуация изменилась к обратному: в скором времени на Старом континенте воцарились авторитарные, тоталитарные режимы, которые через двадцать лет, еще при жизни участников Первой мировой войны, ввергли народы в новую, Вторую мировую войну (1939-1945 гг.), еще более ужасную и жестокую, чем предыдущая.

Ключевые слова: Первая мировая война и ее последствия, Центрально-Восточная Европа, создание национальных государств, политические режимы, межвоенный период.

SUMMARY
DISINTEGRATION OF THE AUSTRO-HUNGARIAN MONARCHY AND
PROBLEMS OF CREATION OF THE NATIONAL STATES
IN THE CENTRAL - EAST EUROPE

S. Vidnyansky (Kyjiv)

Dealt with in the paper are the main policy implications of the First World War. The collapse of empires, the defeat of imperial thinking, as well as their appearance on the ruins of independent states and the new balance of power in the international arena not only significantly changed the geopolitical map of the continent, but also brought hope of a new device on the basis of postwar Europe of national equality and peaceful coexistence of peoples, democratization and humanization of European society. However, unfortunately, those hopes of millions of people exhausted by war and have remained unfulfilled. If the 1918-1919 year, seemed to be opening the era of democracy in Europe, the situation changed soon to the contrary: in a short time on the Old continent's autocratic reign, totalitarian regimes, which twenty years later, during the life of the participants of the First World War plunged the people into a new, Second World War I (1939-1945), even more horrible and cruel than the last.

Key words: First World War and its aftermath, the Central-Eastern Europe, the creation of nation states, political regimes, the interwar period.